

Tehetünk-e állításokat képekkel?

Horányi Özséb előadása

2011. február 3. 17 órakor a Képi Tanulás Műhelyében

BME, Q. épület, 1. emelet, A épületszárny, a Műszaki Pedagógia Tanszék (A123)

(1) Mi sem egyszerűbb annál, mint azt állítanunk, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*. Ha így teszünk, akkor mindenképp előttünk *teszünk valamit*, állítunk valami kontingens dolgot, vagyis valami olyat, ami lehetne másként (NB.: ki van zárva). Valami (kontingens) állítása viszont egyet jelent azzal, hogy elkötelezzük magunkat állításunk igazsága mellett; közelebbről: *elkötelezzük magunkat amellett, hogy a dolgok úgy állnak, amint állítjuk*. Természetesen az is előfordulhat, hogy tévedünk; vagyis például igaznak tekintjük azon állításunkat, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*, noha nem az (NB.: ez ugyan ki van zárva, de azért elképzelhető): ekkor hiába köteleztük el magunkat, állításunk mégsem igaz állítás, éppen hogy hamis. Ami pedig pontosan azt jelenti és semmi mást, hogy a dolgok nem úgy állnak, amint állítjuk. Éppen ezt nevezzük *tévedésnek*. Ha viszont nem tévedünk és *igazunk van* azt állítván, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*, akkor az éppen azt jelenti, hogy a dolgok úgy állnak, amint állítjuk.

Az *igaza van* és a *téved* mellett vannak még további lehetséges kimenetek: az egyik ilyen a *hazudik*: az, aki állítja, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*, úgy tesz, mintha a dolgok csakugyan úgy állnának, mint állítja, de közben tudja, hogy nem úgy állnak (NB.: miközben ez jóformán lehetetlen). Egy másik ilyen kimenethez érdemes a példán módosítanunk egy keveset: ha azt állítjuk, hogy *Nyíri Kristóf Pingvin nevű kutyája jó kutya*, akkor ugyanúgy elkötelezzük magunkat állításunk igazsága mellett, mint az előző esetben; csak hogy valójában *nem állítunk semmit sem*, hiszen olyasmi mint *Nyíri Kristóf Pingvin nevű kutyája* ezidőszent (és tudtommal) nem létezik és ami nem létezik arról állítani sem lehet semmit sem, mert az ellenkezőjét is éppen annyi meggyőződéssel lehetne állítani (ennyiben a dolgok ezen állása összetettebb is, mint a tévedés esetében: szokás is ezt az *igaz* és a *hamis* mellett harmadik esetként értékelni, mint *sem-nem-igaz-sem-nem-hamisat*).

A *kontingens állítások* igazsága azon fordul, hogy a dolgok hogyan állnak az állítás megtételének színterén. Éppen ettől kontingens a kontingens állítás. Vannak persze másféle állítások is. Ilyen másféle például az *apodiktikus állítás*, – mondjuk – ha azt állítjuk, hogy *Nyíri Kristófnak van tömege*; ami tulajdonképpen azonos azzal, hogy azt állítjuk, hogy *Nyíri Kristófnak szükségképp van tömege*. Az efféle, nem kontingens állításokat azonban ez az előadás nem diszkutálja; megmaradunk a kontingens állítások világában.

Ugyanis ezek a kontingens állítások is épp elég gondot okoznak, például azzal, hogy nyilvánvalóan vannak fajtaik. Nem egyfélék. Ha például azt találnám állítani, hogy *Nyíri Kristóf 181 cm magas*, akkor ugyanúgy kontingens állítást tennék, mint a jóemléggel, mégis egészen más eljárásokhoz kellene folyamodnom azért, hogy elkötelezettségemet ezen állításom mellett érvekkel tudjam alátámasztani, ha erre szükség van. Nyíri Kristóf nagyon sok különböző módon tud jó lenni, de csak egyetlen egy módon tud 181 cm magas lenni; viszont lehetnek az állításnak olyan színterei, amelyek esetében a 181 cm éppen a dolgok állását írja le és lehetnek

olyanok is, amelyekben nem. Nevezhetjük ezt a két állítást egyaránt individuálisnak, hiszen *egzisztenciális preszuppozíció*ját egyetlen személy léte elégíti csak ki (vagyis az az állítás, hogy *létezik egy olyan személy, aki Nyíri Kristóf*, igaz állításnak számít; ahogy az az állítás, hogy *létezik egy olyan kutya, amelyik Nyíri Kristófé és Pingvin névre hallgat*, nem igaz); de egyúttal generikusnak is azon okból, hogy az egyik esetben az állítással kapcsolatba hozható *lexikai preszuppozíció* sajátosan megengedő (a lexikai preszuppozíció értelmezési tartományába több mint egy elem tartozik), a másik esetben pedig *a szintérrrel kapcsolatos preszuppozíciók* a megengedőek (az adott szintér értelmezési tartományába több mint egyetlen eset tartozik). Ezek a feltételek (vagy preszuppozíciók) voltaképpen az igazságértékelést operacionalizálják. És az elemzésbe bevonható preszuppozíciók alighanem vég nélkül volnának bővíthetők, mint finomítások. Ha egy-egy esetben végét vetjük is a finomítások elősorolásának, akkor is inkább gyakorlatias szempontok vezérelnek és nem elviek. Alighanem.

(2) Mindazt, amit az állításról (és ehhez hasonlóan néhány egyéb tetről, esetleg tevékenységről) tudunk, a nyelv közegében tanultuk meg, a nyelvet (pontosabban a nyelvhasználatot) tanulmányozva értettük meg. Amikor állítunk valamit, akkor ezt leggyakrabban – így hisszük – *nyelvi eszközökkel* tesszük. Vannak viszont olyan tetteink (tevékenységeink) is, amelyek nem valósítanak meg eszközhasználatot: így teszünk, ha például gyalogolunk vagy ha megölelünk valakit. A beszélés azonban minden formájában eszközhasználat, így az állítás beszédcselekvése is. Az eszköz, amit használunk a nyelv, pontosabban az a kijelentő mondat, amit éppen kimondunk az állítás beszédcselekvésekor. A kijelentő mondatok tulajdonságai, illetőleg ezek különbségei lesznek azok a különbségek, amelyek megkülönböztetik például a kontingens állítást és az apodiktikusát egymástól, vagy a generikusan kontingens állítások fajtáit és így tovább. Ezeket a tulajdonságokat jelölő kategóriákat szokás csoportosítani például az egzisztenciális perszuppozíció alá, vagy a lexikai preszuppozíció alá és így tovább.

Végeredményben a beszédcselekvés akkor válik állítássá, ha az állítás sajátos attitűdje (szokás így mondani: illokúciós attitűdje) mutatkozik meg benne; továbbá, az állításnak mindig van ágense: az, aki állítja, amit állít; illetőleg az állításnak mindig van tárgya: az, amit állít az, aki állítja az állítást. Ezt a tárgyat írja le az állításban kimondott (többnyire) kijelentő mondat, közelebbről (és pontosabban) a (kijelentő) mondat jelentésének az a konstituense, amit szokásosan *propozíciónak* neveznek.

A propozíciónak nagy története van, amibe a jelen diszkusszió nem tud belemélyedni. Csak érzékeltetésül: van olyan vélekedés, amely a propozíciót önálló ontológiai státusszal ruházza fel és van olyan is, amely csak ismeretelméleti értelemben ad instrumentális státuszt neki és mindössze a nyelvi (logikai) elemzés esetenként hasznos eszközét látja benne, amelytől más esetekben el is lehet tekinteni. Ebbe a diszkusszióba mindebből elegendő annyit bevonnunk, hogy *a propozíció a mondatjelentés invariáns komponense*, amely lehet azonos különböző mondatok esetében, sőt különböző mondatfajták esetében is. Ha például *azt állítom, hogy Nyíri Kristóf jó ember* és ha *azt kérdezem, hogy Nyíri Kristóf jó ember-e?* (NB.: bár ezt teljesen felesleges megkérdezni), akkor ugyanazt a propozíciót mondom ki különböző

beszédaktusokban, hiszen az első esetben állítva mondom (az állítás beszédaktusának keretében), a második esetben viszont kérdeve (a kérdés beszédaktusának keretében). Ehhez hasonlóan ha én, Hö. *azt állítom, hogy Nyíri Kristóf jó ember* és hozzám hasonlóan valaki más, mondjuk Boros János is mondja, hogy *azt állítom, hogy Nyíri Kristóf jó ember*, akkor azonos típusú, azaz állítás tapusú beszédaktus keretében két különböző állítás lett megtéve, miközben ugyanaz a propozíció lett kimondva. Ezen invarianciák, azonosságuk és nem azonosságuk kimutatására jól kidolgozott nyelvészeti (logikai) technikák ismeretesek, amelyekbe most ugyancsak nincs idő elmélyedni.

A különböző beszédaktusokban invariáns komponensként kimondható (esetenként azonos) propozíció: ez a jelen diszkusszió kiindulópontja.

A beszédaktus elmélet megjelenését követően az egyik természetesként adódó továbblépést az a kutatási irány jelenti, amelynek értelmében a nyelvi eszközökkel végrehajtott beszédaktusokat a *szimbolikus eszközökkel végrehajtott szimbolikus aktusok* keretén belül érdemes tanulmányozni. A szimbolikus eszközök nem nyelvi, de nem is egyszerűen eszközök, mint az evőeszköz vagy a golyóstoll.

Itt azonban nem lehet megállni: voltaképpen nem is szimbolikus eszközökről kellene beszélni, hanem *szignifikatív eszközökről* (talán a legegyszerűbben azzal jellemezhetem a különbséget, hogy a szignifikatív tágabb mint a szimbolikus, de minden szimbolikus egyúttal szignifikatív is). *Szignifikatív aktus* például a csecsemő *visszamosolygása* vagy a *kézfogás* vagy az *elkötelezettséget jelző kitűző viselése a ruhán*; ugyancsak szignifikatív aktusnak számít egy *liturgikus cselekmény* vagy éppen egy *kép-használat*, például az, ahogy sokan a pénztárcájukban mindig maguknál tartják gyermekeik fényképeit.

(3) Ha abban a szignifikatív aktusban, amelyben azt találnám állítani, hogy *Nyíri Kristóf 181 cm magas*, a nyelvi eszközt, vagyis a kijelentő mondatot fel akarnám cserélni egy nem-nyelvi eszközre, például egy fényképre, amelynek segítségével ugyanazt az állítást óhajtanám tenni, ezt alighanem könnyen megtehetném. Ha azonban azt akarnám állítani, hogy *Nyíri Kristóf jó ember*, de nem nyelvi eszközökkel, hanem képekkel, alighanem bajba kerülnék.

A diszkusszió annak a problémának a megválaszolásához kíván néhány észrevétellel hozzájárulni, hogy ha tehetők is állítások képekkel, miféle állítások tehetők és mifélek nem. Ha valamely állítás megtehető nyelvi eszközökkel, akkor megtehető-e képekkel is? Ha megtehető képekkel és nem tehető meg nyelvekkel, akkor ez miért van így? És ha fordított a helyzet, akkor pedig az miért van úgy?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához alighanem a *propozíció* fogalmát kell a korábbiakhoz képest még finomabban elemezni. Az előadásban ezt kísérlem meg.